

De tuin als landschapsarchief, als laboratorium en als dialoog

Der Holländer hat sich zum größten Teil den Boden, darauf er wohnt und lebt, selber gemacht (G.W.F. Hegel, 1970/1986, I, p. 222)

Wo es war soll ich werden. Es ist Kulturarbeit etwa wie die Trockenlegung der Zuidersee (S. Freud, 1932/1940, p. 86)

Een wereld van eigen makelij

In 1822 bracht de Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel een bezoek aan Nederland, op uitnodiging van Peter Gabriël van Ghert, ambtenaar op het Ministerie van Onderwijs en een bewonderaar van zijn werk. In brieven aan zijn vrouw toont Hegel zich opgetogen over ons land. Hij treft er orde, netheid en fraaie landschappen aan, waar je goed kunt wandelen. Het landschap is echter, in de allereerste plaats, *self-made*. Het is een landschap van eigen makelij. Dit wordt volgens Hegel weerspiegeld door de Nederlandse schilderkunst: de lichtval, de weidse horizon, de stillevens. Dit kunstmatige karakter gaat overigens vooral voor het Westen op, voor de omgeving van Haarlem en Den Haag. Oostelijk Nederland, met zijn heidevelden en zijn bossen, oogt aanzienlijk Duitser, aldus Hegel. De Zuiderzee, min of meer in het centrum van ons land gelegen, is op dat moment nog zee.

Dat verandert wanneer, bijna honderd jaar later, Sigmund Freud ons land op zijn beurt met een bezoek vereert. Wanneer hij (in 1920) Nederland aandoet, zijn de Zuiderzeewerken in volle gang. Grillige, dynamische natuur ('physis') maakt plaats voor cultuurlandschap. Wat diffuus was, moet discreet worden, wat fluïde en fluctuerend was, moet stabiel en gestructureerd worden. *Wo Es war, soll Ich werden*, zo bracht Sigmund Freud in 1932, geïnspireerd door zijn Nederlandse landschapservaringen, het oogmerk van de psychoanalyse als psychotherapeutische behandeling onder woorden. Het Onbewuste moet plaatsmaken voor het polderlandschap Ik. En omgekeerd: zoals de menselijke psyche door zelfdisciplineren en zelfarbeid een robuuste en vastere vorm moet krijgen, berekenbaar moet worden, zo wordt ook de natuur door drooglegging in cultuur gebracht. Zij verdwijnt niet, maar wordt als het ware getransformeerd, gedomesticiseerd, in de zin van voor bewoning geschikt gemaakt. De natuur wordt een menselijke, mensvriendelijke omgeving.

Ook Goethe was al onder de indruk van de Nederlandse inpolderingswerkzaamheden. Het tweede deel van zijn meesterwerk *Faust* eindigt met de transformatie van een onstuimig zeelandschap tot polder. Dat wil zeggen, Goethes tragedie begint niet alleen met de befaamde zin “in den beginne was de daad”, maar eindigt ook met een collectieve inspanning, een collectief project, gericht op beheersing en domesticatie van de natuur. De zee is ingedamd en in een “paradijs” veranderd (11086, 11569). Terwijl aan gene zijde van de dijk het water voortraast, wordt de ingedijkte zeebodem voortaan door de mens bewoond. Deze drooglegging is het resultaat van collectieve arbeid. Op planmatige wijze worden dammen, sluizen en kanalen gebouwd. Dit vergt discipline, samenwerking en *management*. Het faustische denken en handelen weet de natuur daadwerkelijk aan banden te leggen. Het diffuse Zijn maakt plaats voor een paradijselijke wereld van menselijke makelij. Twee processen, consolidering van de menselijke psyche enerzijds en van het landschap anderzijds, weerspiegelen elkaar. Het zijn twee vormen van cultuurarbeid, psychisch en fysisch, intern en extern, op microniveau en op macroniveau, die nauw met elkaar verweven zijn. Transformaties van het landschap gaan onvermijdelijk met bekerings- of beschavingsoffensieven, of met ontkerkelijking gepaard.

Wat is een tuin?

Deze constellatie van citaten en associaties kwam weer aan de oppervlakte toen ik twee jaar geleden de eigenaar werd van een nieuw huis met tuin. Die tuin, duizend vierkante meter groot, was enigszins verwaarloosd, een tuin kortom waarop een nieuwe bewoner nog zijn stempel zou kunnen drukken en waarin hij zijn sporen zou kunnen nalaten. Het perceel bevindt zich aan de zoom van Heumensoord, een bos dat deel uitmaakt van een (voor Nederlandse begrippen) omvangrijk bosgebied dat zich uitstrekt tussen Nijmegen, Mook en Kleef en dat in vroegere tijden bekend stond als het Ketelwoud, en later Nederrijkswald werd genoemd, met de imposante stuwwal ten Zuid-Oosten van Nijmegen als harde kern (Bouwer 2003). Die stuwwal is als een litteken uit het pleistoceen, een geografisch aandenken aan de ijstijd. Hier eindigde destijds de invasie van de trage ijslawines uit het Noorden, meteorologische barbaren, toen Nederland de aanblik bood van een toendralandschap zoals we dat heden ten dage in de nabijheid van de poolcirkel aantreffen, - toen de Noordzee nog Doggerland was en de Rijn en de Thames nog eendrachtig samenvloeiden en uitmondde in het Kanaal.

Het is een bos met een lange geschiedenis. Tweeduizend jaar geleden bevond zich op deze plek het heilige woud der Batavieren (“*Sacrum nemus Batavorum*”). Door het bos loopt nog altijd, in de vorm van een bospad, de oudste weg van Nederland, van Mosam Trajectum naar Oppidum Batavorum. Het inmiddels gereconstrueerde talud van een Romeinse wachtpost herinnert daar nog aan. In dit heilig woud werd, tijdens een nachtelijke bijeenkomst in het maanlicht, op instigatie van de Bataafse officier Julius Civilis, in het jaar 69 van onze jaartelling de Bataafse opstand beraamd, zoals door Tacitus is opgetekend. Dat was geen spontane opstand, maar een reactie, een antwoord op een crisissituatie in het verre Rome, na de dood van Nero. Het verval van het staatsbestel had ook in de grensgebieden van het Rijk beroering veroorzaakt. En de opstandelingen, geïnspireerd door de vermaarde zieneres Veleda, meenden dat een grotere mate van autonomie een oplossing zou kunnen bieden.

Van het heilige eikenwoud der Batavieren is na twee millennia cultuurarbeid weinig overgebleven. Mijn tuin bijvoorbeeld werd gedomineerd door een grote verzameling coniferen. Inmiddels zijn ze, goeddeels eigenhandig, verwijderd als “exoten”, op één indrukwekkende conifeer na, van veertig meter hoog. Naaldhout moet plaatsmaken voor loofhout. Dat is een normatief oordeel. Een kwart van mijn tuin is “bos”, op kleine schaal, -loofbos wel te verstaan. Dit proces (naald wordt loof) is niet hetzelfde als het overschilderen van een deur. Door naaldbomen te verwijderen en loofbomen een kans te geven, schept de bosbouwer slechts de condities die de natuur in de gelegenheid stellen op een bepaalde wijze te verschijnen, zich op een bepaalde wijze te manifesteren, namelijk als reminiscentie, als een herinnering aan het eiken- en beukenwoud dat zich ooit op deze plek, op deze bodem moet hebben bevonden. Het is een dialectisch proces van actie en reactie, een dialoog.

Wie beweert dat de natuur niet spreekt, of dat bomen niet communiceren, houdt er een bijzonder beperkte en in elk geval zeer antropocentrische opvatting van communiceren op na. De natuur spreekt wel degelijk. De mens doet iets, en de natuur geeft antwoord. In den beginne is er de natuur, vervolgens is er de menselijke daad, maar de natuur reageert. De natuur spreekt, als we maar bereid zijn de goede vragen te stellen en naar haar te luisteren. Menselijke rituelen zijn nabootsingen van communicatief dierlijk en plantaardig gedrag, de taal van de natuur. Aanvankelijk wilde ook de mens zich met zang en dans slechts voegen in het vraag- en antwoordspel dat we natuur noemen. Chlorofyl is slechts één van de vele substanties waarmee planten communiceren en reageren. Ze beschikken over meer zintuigen en communicatiemogelijkheden dan wij tot voor kort vermoedden: ondergrondse communicatie met schimmels en parasieten, communicatie met soortgenoten, waarschuwingssignalen tegen herbivoren, of signalen waarmee natuurlijke vijanden van deze

herbivoren worden gemobiliseerd. Dankzij nieuwe onderzoeksmethoden gaat een nieuwe wereld voor ons open. Planten blijken een chemische taal te spreken die wij nog nauwelijks bevatten.

Ook dieren spreken. Dit geldt bijvoorbeeld voor salamanders. Niet op verbale, gearticuleerde wijze uiteraard, compleet met grammaticale vervoegingen en verbuigingen, maar eenvoudigweg door hun aan- of afwezigheid. In mijn tuin legde ik enkele vijvers aan. Op een dag verscheen – of signaleerde ik – in een van die vijvers de eerste salamander. Inmiddels zijn het er tientallen. Opvallende verschijningen, loerende jagers, met donkergrijze ruggen en oranje buiken. De verschijning van die eerste salamander, als een spontane bezoeker, een pionier, was belangrijk, een taaldaad van de natuur. De aankomst van deze beschermde amfibie was als een keurmerk, een stempel, een goedkeuring, een instemming: goedgekeurd door de natuur, bij monde van die eerste salamander. De natuur zag, dat mijn vijver goed was.

Ook vijverbouw is, net als bosbouw, een kwestie van dialectiek. In den beginne zijn wij als mens aan zet. Ik graaf een kuil die ik met zwarte vijverfolie bedek en met water vul. Het verschil tussen vijverfolie en een bodem van harde klei, waarop in onze streken vennen zich ontwikkelen, is relatief. Technieken van de mens imiteren de technieken van de natuur. Uiteraard voeg ik er entwater aan toe, dat wil zeggen micro-organismen afkomstig uit poelen of vennen in de nabije omgeving, die kraanwater in een oogwenk tot levend water transformeren. Die injectie is als het ware een vorm van biotechnologie, een transplantatie. Het leven als besmetting verbreidt zich als een epidemie. Het neemt bezit van een in eerste instantie abiotische omgeving. Enkele planten en posthoornslakken toevoegen, en de natuur doet verder vanzelf haar werk. De waternatuur verschijnt uit eigen beweging en vult mijn vijver met leven. Het leven ontwikkelt zich bij uitstek op de grens van elementen, daar waar aarde, water, lucht en licht elkaar ontmoeten, Vijverbouw als scheppingsarbeid. De vijver is een holle aarde onder een platte hemel. Een soort televisiescherm (mijn zwarte doek), want de natuur, als erototoop, als broedplaats en slagveld, is vele malen boeiender dan een soap.

Arbeid zoals bosbouw of vijverbouw, behelst niet alleen een domesticatie van duizend vierkante meter natuur, een transformatie van een onbestemde plek tot een tuin met een gezicht, maar vooral ook, - tegelijkertijd, synchroon -, een zelfdomesticatie. Subject en object zijn als het ware betrokken in een proces van co-domesticatie. Door deze natuurarbeid, die meteen ook cultuurarbeid is, slaagt de betrokkene erin zichzelf te huisvesten, te positioneren, te identificeren. Waar Het (het heilig woud) *was*, moet ik *worden*. Tuinarbeid als zelfarbeid.

Terug naar Heumensoord. De duiding van mijn tuin als een reminiscentie aan een legendarisch woud is *mijn* “lezing”, een ‘subjectieve’ interpretatie zoals dat heet, van het landschap. Het werkwoord lezen is nauw verwant aan selectie. Er bestaat een sterke etymologische verbintenis tussen *lectio* en *selectio*. Denk bijvoorbeeld aan de term een ‘uitgelezen’ kans. Een bepaalde lectuur van het landschap leidt tot *selectie*, tot uitverkiezen en decimeren, met een bepaald type tuin of begroeiing als resultaat. Dat wil zeggen, een element van gewelddadigheid maakt altijd en onvermijdelijk deel uit van onze uiteenzettingen met de natuur. Het landschap is een palimpsest, een perkament waarvan de oorspronkelijke tekst, de oorspronkelijke begroeiing, is uitgewist. Dat begon al ten tijde van de Romeinen, die het oorspronkelijke woud rooiden om hun bakovens te stoken met ‘bio-fuel’. In de vroege middeleeuwen keerde het verdrongen, gerooide landschap terug in de vorm van het Ketelwoud. In de loop van een lange geschiedenis van uitwissen en terugkeren, maakte het heilige eiken- en beukenwoud uiteindelijk plaats voor de coniferen en de productiebossen uit het recente verleden. In mijn tuin wordt die tekst door mij op mijn beurt gewist, opdat een andere tekst zou kunnen verschijnen die herinneringen oproept aan de oorspronkelijke oertekst: kleine eikenboompjes, die spontaan terugkeren, zich eigener beweging vestigen, als een aankondiging of belofte: het *sacrum nemus Batavorum* in miniatuur.

Wanneer we niets doen, of latere, artificiële begroeiingen rooien, keert het verdrongene terug. Wanneer we de natuur de ruimte geven, en vooral *de tijd* geven, verandert deze omgeving onvermijdelijk weer in een loofwoud. We kunnen de natuur daarbij natuurlijk assisteren, als *minister naturae*, als dienaar of hoeder van de natuur. Robin *Hood* was niet alleen een legendarische held die zich tegen indringers (exoten) verzette, maar ook, zoals zijn achternaam benadrukte, een hoeder van het boslandschap waarin hij zich thuis voelde.

Kortom, hoewel dit ongetwijfeld *mijn* lezing, mijn lectuur is van dit gebied en deze plek, mijn se-lectie, is er voor die lezing of selectie niettemin een criterium voorhanden, namelijk de dynamiek van de natuur zelf, in dialoog met haar menselijke bewoners. Het selectie criterium “loof in plaats van naald” is verre van arbitrair. De natuur zelf lijkt er mee in te stemmen, wanneer jonge loofbomen spontaan bezit nemen van mijn tuin. Een loofbos staat garant voor meer biodiversiteit, geeft een gezicht aan de dynamiek van de vier seizoenen. Het resultaat is een begin van de terugkeer van het latente, verdrongen landschap. De coniferen zijn nog niet verdwenen of de jonge eikenboompjes schieten als het ware vanzelf op. Alsof ze hier thuis zijn. Ze ontwaken. Ze kruipen uit hun eikel als uit een ei, en in de nieuwe boom die zich verheft kun je desgewenst een fallische gestalte ontwaren. De natuur lijkt te antwoorden, met een gebaar van *Bejahung*, affirmatie, op mijn uitnodiging. Alexander von Humboldt

noemde de eik de plant die onze contreien, onze streken een identiteit, een gezicht geeft, de plant die symbool staat voor dit landschap, zoals de grasplant het prairielandschap en veen het Hollandse veenlandschap symboliseert. Aan de salamander zouden we een vergelijkbare rol van landschapsicoon kunnen toedichten, maar dan als vertegenwoordiger van het dierenrijk, fraaie kwetsbare jagers met een bijzonder subtiele motoriek. Een grauwe rug, tere vingers en een vurige buik. Minuscule dinosauriërs. Alsof de reuzen uit de Juratijd niet uitstierven, maar krompen, zoals ook Paardenstaarten overkwam: levende fossielen uit het Carboon. Minusculiseren als overlevingsstrategie. Planten en dieren nemen bezit van de *clearing*, de *Lichtung* die ik creëerde.

De tuin als plaats van waarheid

In de geschiedenis van de filosofie en van het weten hebben tuinen een belangrijke rol gespeeld. De Academie van Plato was een park. Ook zijn tegenpool Epicurus was met nadruk tuinfilosoof. Onderweg naar Plato's sportpark passeerde men diens school, eenvoudigweg de Tuin genaamd, waar hij zijn vrienden (mannen en vrouwen) onderrichtte. Augustinus las Paulus in een tuin. Darwin en Mendel verrichtten hun onderzoek in hun tuin. En in de Franse filosofie is een belangrijke rol weggelegd voor de Jardin de Luxembourg te Parijs. Tuinen zijn plaatsen waar waarheid wordt gevonden, aan het licht treedt. Mendel speelde schaak met de natuur (Mawer 1998, Henig 2000), en Darwin observeerde nauwgezet in zijn achtertuin de nijvere werkzaamheden van regenwormen in de bodem, als grondarbeiders van de natuur (1881). Peter Sloterdijk (2004) noemt zulke plaatsen "alethotopen", dat wil zeggen: oorden waar ons een licht opgaat, plaatsen waar fundamentele waarheden tevoorschijn treden en op oorspronkelijke wijze worden verwoord. Dit gold voor Plato's sportpark, waar hij jonge aristocratische atleten in hersengymnastiek en hersenatletiek onderrichtte, net zo goed als voor de Hof van Olijven, waarin Jezus zich van het gevestigde spreken distantieerde. Plaats was ook in dat geval van belang: Jezus blikte vanuit die rotstuijn neer op de grote stad, het gevestigde weten, en ervoer en verwoordde in die landschapspluioien een nieuwe dageraad.

Het archetype van de tuin is de Hof van Eden oftewel het Paradijs, volgens de Bijbel de oertoestand van de natuur. De mens hoefde geen arbeid te verrichten, had niets omhanden, behalve de liefde bedrijven, en verdeed zijn tijd *in statu innocentiae*. Van geschiedenis was geen sprake, noch van *struggle for survival*. De mens was nog niet echt mens. In feite werden wij *gehouden*. Adam en Eva waren als bewoners van een mensenpark, een dieren- en plantentuin die door God zelf werd aangelegd en beheerd, met het mensenpaar als topattractie.

Pas na hun verbanning zouden zij humaniseren. Als bij toverslag veranderde hun wereld in een mensonvriendelijke omgeving. Om zich van overlevings- en reproductiekansen te verzekeren, moesten hun nakomelingen die omgeving naar hun hand gaan zetten, met behulp van arbeid en techniek. De eerste technologie die de mens ontwikkelde, was de pyrotechnologie, het gebruik van vuur. Niet alleen om rond het kampvuur of haardvuur een veilige licht- en warmtestolp te creëren die roofdieren op afstand hield, zodat men kringgesprekken en zangsessies kon insceneren, maar ook om het landschap te transformeren. Met behulp van vuur creëerde de mens open plekken in het woud die de jacht op prooidieren vergemakkelijkte. Na de ijstijd heeft het naaldwoud in onze streken plaatsgemaakt voor loofwoud. Dat was in beginsel een natuurlijk proces, ingegeven door klimatologische fluctuaties, maar de mens heeft er niettemin een actieve bijdrage aan geleverd, - de mens was toen al *minister naturae*, de dienaar van de natuur, die het bewust of onbewust als zijn taak zag natuurlijke processen te versnellen. Naaldbossen bleken veel kwetsbaarder voor menselijke pyrotechnologie dan loofbossen. Een loofbos biedt meer weerstand tegen brand. Met andere woorden, de immense loofbossen van de prehistorie werden door onze voorouders hier niet zonder meer “aangetroffen”. In de transformatie van het landschap, en in de opkomst, de machtsgreep van de eik, die dennen en sparren van hun troon stootte en marginaliseerde, speelden zij een actieve rol. Een nieuwe dynastie van plantengoden kon zich vestigen. De invasie van de tuinconifeer verschijnt tegen deze achtergrond als tijdelijk en kleinschalig intermezzo.

Een tuin is een complex, gelaagd fenomeen met een bijzonder dubbelzinnige status. In beginsel is een tuin een uitsparing, een open plek, een *clearing* in het Engels, een stukje niet-bos, - het niet-zijn van bos. Het bos (Heumensoord in mijn geval) is context, “matrix”, en de tuin een opening waarin ruimte ontstaat voor andere mogelijkheden, voor andere landschapstypen, bijvoorbeeld door via tuincentra Mediterrane of Polynesische flora te importeren. Echter, wanneer een tuin verschijnt op plekken waar het bos al is gerooid, in een bewoonde omgeving, tussen gras en asfalt, is de tuin vaak precies het omgekeerde: het vertegenwoordigt in dat geval het *zijn* van bos, als een eilandje bos in een zee van niet-bos, een ecologische vluchtheuvel of terp. En wanneer, zoals in mijn geval, de tuin zich min of meer op de grens van bos en niet-bos bevindt, van het zijn en niet-zijn van bos, is de verwarring compleet. Het is enerzijds uitsparing (minder bos dan het echte bos) anderzijds vluchtheuvel of terp (voor zover het bos elders in het defensief is gedrongen).

Clearing is overigens de gestandaardiseerde Engelse vertaling van wat de filosoof Martin Heidegger *Lichtung* noemt. Deze vertaling is goed gekozen. Het dorpje Todtnauberg

bevindt zich in een *Clearing* in het Zwarte Woud. Volgens Heidegger bewoont de mens een *Lichtung* van het Zijn. Terwijl andere dieren die mijn tuin bevolken, - een roodborstje, een egel, een salamander -, opgaan in hun omgeving, en in de gedragspatronen, de communicatieve interacties waartoe die omgeving oproept, wordt het menselijke bestaan door wereldopenheid getekend. Dat wil zeggen, mensen staan in een meer open relatie uit naar hun omgeving. Ze kunnen die omgeving niet alleen gebruiken of negeren, maar ze kunnen er ook op allerlei manieren betekenis aan hechten: variërend van esthetische oordelen tot en met historische beschouwingen en ecologische vraagstukken. De tuin als *Lichtung* of *clearing* weerspiegelt de dubbelzinnige status van de mens zelf, in en voorbij de natuur. Wij zijn de natuur die naar zichzelf kijkt, op zichzelf reflecteert, de natuur die naar haar eigen oorsprong en toekomst vraagt. In het Paradijs was nog geen sprake van reflectie. In ons is de natuur geest geworden, omdat wij een opening creëren in het bladerdek. Daar waar het bladerdek door ons toedoen vrijwel geheel geëlimineerd is, en waar in onze verbeelding het woud weer paradijselijk wordt, is ook de *Lichtung* afwezig, en ijveren we voor een terugkeer naar of van begroeiing. Daarmee verandert ook de dimensie van de reflectiviteit grondig van karakter. De zandwoestijn staat model voor maximale openheid: de aarde als braak terrein. In die homogene omgeving moeten natuurgoden het veld ruimen. Met het monotheïsme breidt ook de woestijn zich uit. De woestijn heeft niet alleen een brede horizon, haar topologie wordt vooral gekenmerkt door verhevenheid, door de nadrukkelijke aanwezigheid van hoogte, de dimensie van de verticaliteit. In plaats van *Lichtung* is er het alomtegenwoordige, harde, verticale licht, 's nachts onderbroken door de majestueuze, sublieme aanblik van de sterrenhemel.

Ook de woestijn heeft echter een geschiedenis. De Sahara rukt nog altijd op. Ooit was ook dit landschap begroeid. Klimatologische veranderingen hebben destijds deze zandzee op dramatische wijze teweeggebracht. Dat menselijke bewoners met hun pyrotechnologie de oprukkende woestijn een handje hebben geholpen, is meer dan waarschijnlijk. Het spiegelbeeld van de open plek, de clearing, is de oase. Ooit waren de Sahara en andere woestijnen paradijselijke omgevingen voor jagers en verzamelaars. De mens voedde zich met wat de natuur eigener beweging beschikbaar stelde. Vuur werd ingezet om de jacht te vergemakkelijken. Toen de woestijn oprukte, al dan niet met menselijke medeplichtigheid, werden de opgejaagde Paradijsbewoners, - mensen, dieren en planten -, teruggedrongen in de oasen, slinkende eilanden van begroeiing in een uitdijende zee van zand. De meest omvangrijke oasen bevonden zich langs de grote rivieren, de Nijl, de Eufraat, de Tigris. De dieren en planten die de mens op deze tocht naar de restanten van begroeiing vergezelden,

hadden de keuze: domesticatie of extinctie. Terwijl wilde ezels, kamelen, paarden, koeien, kippen enzovoorts uitstierven of decimeerden, betrokken hun gedomesticeerde soortgenoten de menselijke Ark, het landbouwdorp als artefact, als een soort *life-boat* of reddingsloep in de wildernis, als artificieel ecosysteem. De betrokken dieren moesten hun uitzicht op overleving met hun vrijheid bekopen en werden de slaven van ons voedselproductieproces. *To be or not to be domesticated*. Hetzelfde lot was de betrokken planten beschoren. Terwijl wilde variëteiten uitstierven of marginaliseerden, wachtten gecultiveerde graanvariëteiten een biologisch gesproken voorspoedige toekomst. Ook de mens zelf domesticceerde. Nomaden gingen een gevestigd bestaan leiden. Jagers en verzamelaars werden landbouwers. Ze betrokken een vaste woning. Nakomelingen van gedomesticeerde mensen, dieren en planten werden talrijker dan de sterren aan het uitspansel. Ook in de oase verscheen kortom de tuin, als resultaat van biotechnologie. De jagers-verzamelaars werden naar de periferie verdrongen. En vanuit de oasen in het Midden-Oosten verspreidde deze biotechnologie van de Steentijd zich als een epidemie door Europa, van Oost naar West. Landbouw ontstond ongeveer tien millennia geleden in het Oosten, om na een reis van vijfduizend jaar Scandinavië te bereiken. Deze epidemie zou het landschap drastisch van karakter doen veranderen. Oernatuur werd boerenatuur. Jagers en verzamelaars werden ofwel zelf landbouwers, ofwel verdrongen door oprukkende landbouwers, die zich immers sneller voortplantten. Landbouwers stichten in de regel grote gezinnen. De bewerkte aarde kan vele monden voeden en vele handen gebruiken. De grote wouden verdwenen. Ook deze beweging voltrok zich onder het motto *Wo Es war soll Ich werden*. Het rooien van het woud als conditie voor menswording. Het landschap moest drastisch vermensenlijken wilde ook de mens humaniseren. Al bleef op sommige plekken het woud, al dan niet tijdelijk, bestaan, als reservaat, bijvoorbeeld als jachtgebied voor Aristocraten, - zoals het Ketelwoud.

Nieuwe natuurontwikkeling is als een terugkeer van het Es. De terugkeer van de veenmoerassen in het holocene Westen en Noorden van Nederland, en de terugkeer van het eiken- en beukenbos in het pleistocene Oosten. Het christendom inspireerde Nederlanders destijds tot inpoldering van de veengebieden, met hun geloof als legitimatie. De christen ziet zichzelf immers als een soort pachter die de natuur op orde moet zien te brengen en vruchtbaar moet maken. De opkomst van het Calvinisme en de grote inpolderingsprojecten in de vroegmoderne tijd zijn nauw met elkaar verweven. Omgekeerd is er wellicht een zekere samenhang tussen ontpoldering en ontkerkelijking. Ook voor het pleistocene Oosten kunnen dergelijke samenhangen worden beschreven. De opkomst van het boerendorp in de uitdijende clearing waar gecultiveerde gewassen floreren wordt gelegitimeerd door de kerk in het

centrum. Restanten van het oude landschap gelden in de regel als demonische plekken waar oude bosgoden hun toevlucht vonden. Germaanse godheden waren weergoden, personificaties van meteorologische krachten. Donar (“donder”) stond voor het onweer dat, na een periode van benauwdheid, regen en daarmee vruchtbaarheid brengt. Wodan (“woeden”) stond voor harde nachtelijke wind in najaar of winter (stormwinden die deden denken aan het geluid van hoefgetrappel over daken). Holdana was Sneeuwwitje of Doornroosje die door de zonnegod Balder in het voorjaar tot leven werden gewekt. En Balder zelf was de zon die paradoxalerwijze op het hoogtepunt van de zomer begon te minderen, om op het dieptepunt van de winter opnieuw tot leven te komen, opnieuw geboren te worden. In de Bijbel komt het Kerstfeest niet voor. Het is een terugkeer van het verdrongene, vanuit een oudere culturele bodemlaag. Pre-christelijke theologie (of demonologie) was eigenlijk meteorologie, een theorie over weersgesteldheid en de dynamiek van seizoenen. De uitwendige meteorologie (de leer van de weersgesteldheid) correspondeerde ook toen al met de inwendige meteorologie (de psychologie van de stemmingen). Onze stemmingen sporen met de seizoenen en weersgesteldheden van de natuur. Donar bijvoorbeeld belichaamde niet alleen donder, maar ook fysieke opwinding, uitbarstingen en explosiviteit, en de relatie van dergelijke stemmingen met erotiek en bevruchting. En het voorjaar is ook een psychisch ontwaken. De betreffende goden waren nauw met landbouwpraktijken verweven. Na de kerstening, die in Europa veel tijd in beslag nam, zagen de betreffende godheden zich gedwongen zich in sprookjes en bosrestanten terug te trekken. In feite is het proces dat we kerstening noemen nooit geheel voltooid. Het heidendom hield zich nog eeuwenlang staande als “volksgeloof”. De oude goden werden bosdemonen, maar daar hoorden ze eigenlijk niet thuis. Ze waren immers nauw verweven met het leven in de clearing. Hun omgeving was veeleer boerennatuur dan oernatuur. Hun demonisering was in feite een verbanning. Hoewel het geloof in hen als “heidens” ging gelden, waren het goden van huis en haard, meer dan van bos en heide.

Inmiddels is er in ons landschap een nieuwe godheid neergestreken, een tuingod bij uitstek. In tuincentra en in tuinen hebben Boeddhabeelden, in brons of gips, vaak verzilverd of verguld, massaal hun intrede gedaan. Deze godheid beantwoordt aan het hedendaagse tuinconcept. Heidegger spreekt in zijn latere werken over “gelatenheid”. Hoewel dit concept voortkomt uit een Oud-Grieks ideaal van de gelijkmatigheid en de apathie, heeft Heidegger er niettemin een eigentijdse invulling aan gegeven. Gelatenheid is een ethos, een grondhouding van zowel Ja als Nee zeggen tegen de wereld van de techniek, de arbeid en de mobiliteit. Gelatenheid is als het ware de psychische wederhelft van het fysieke fenomeen tuin. Enerzijds

is een tuin zonder de wereld van techniek, arbeid en mobiliteit ondenkbaar. Zonder onze participatie in deze wereld, zouden wij geen tuin in eigendom kunnen hebben en ook de tuin zelf is niet alleen het resultaat van *physis*, maar ook van *technè*. Anderzijds symboliseert de tuin het moment waarop we deze wereld tijdelijk vaarwel zeggen, ons tijdelijk terugtrekken, een intermezzo van onthechting en demobilisatie. We distantiëren ons van de politiek-economische wereld, laten ons niet wezenlijk door deze wereld raken, een wereld waartoe wij niettemin onvermijdelijk blijven behoren. Dat is gelatenheid. Het is bovendien een attitude die een andere verhouding tot en een andere interactie met de dingen mogelijk maakt, aldus Heidegger, een meer poëtische wijze van handelen en observeren. Op poëtische, dichterlijke wijze verwijlt de mens in zijn tuin. Bij gelatenheid hoort eerder het kunstwerk dan de machine. Bijvoorbeeld een vijver als kunstwerk, of een tuinbeeld, of zelfs een beeldentuin.

Een hedendaagse variant van de term gelatenheid, afkomstig uit de wereld van de psychotherapie en de arbeids- en organisatiepsychologie, is *mindfulness*. Ook deze term is sterk met het fenomeen tuin geassocieerd, met *far niente*, met momenten van verpozing en reflectie, al dan niet in de nabijheid van een waterspiegel. De zondag van het bestaan, zoals Hegel het formuleerde. Bij deze atmosfeer past ook het Boeddhabeeld: in een ontspannen lotushouding, op een lotusblad, bij voorkeur naast een vijver. Ook andere boeddhistische ingrediënten zoals een bronzen klok passen in dit concept. Aanvankelijk meende Boeddha het heil in rigoureuze zelfarbeid en zelfverloochening te vinden, in rigoureuze ascese, - maak van je lichaam een anorectisch kunstwerk, wees een atleet van de onthechting. Hij beleefde zijn moment van *metanoia* toen hij beseftte dat ook dat uiteindelijk ijdelheid, wedijver en ballast is. In de *Lotus Sutra* staat een passage waarin gezegd wordt dat iedereen die maar met stokken of stenen een rudimentaire tempel bouwt, zich al op de Boeddhaweg bevindt. Wie een tuin aanlegt en een vijver bouwt, heeft zich in feite al op het Boeddhapad begeven.

De tuin heeft een geschiedenis, maar er lijkt niettemin sprake te zijn van een conceptuele kern: continuïteit en evolutie. In Pompeï symboliseerde de tuin van welgestelden een minuscuul stukje pastoraliteit, een landschap met bloemen en vogels zoals dat ook op hun muren werd afgebeeld, maar dat in het proces van urbanisering moest worden opgegeven. Het pastorale landschap was in een twee-dimensioneel kunstwerk, een wandschildering veranderd. Chinese tuinen hebben hun eigen profiel ontwikkeld, met het houten paviljoen, de vijver, het bruggetjes, het meanderende paadje en de pruimenbloesem, een plek waar poëzie gelezen en geschreven werd en kaligrafie de literaire tegenhanger vormde van tuinverzorging. In het Westen heeft de kloostertuin een belangrijke rol gespeeld, van de kruidentuin van Hildegard von Bingen tot en met de tuinen van Mendel en van Gretchen uit Goethe's *Faust*, als

stilteplaatsen voor het betere gesprek waar we in de goedheid van de natuur en in de mogelijkheid van een harmonieuze relatie, een levenslang gesprek of misschien zelfs een huwelijk tussen mens en natuur blijven geloven. Toch loopt de idylle elk moment gevaar verstoord te worden. Vernietigingsdrang, niet zelden vermomd onder pastorale termen zoals “natuurbescherming”, is diep geworteld in de mens.

Heumensoord op de schop

Het eigentijdse symptoom voor deze vernietigingsdrang heet “Heiderijk”. Juist nu het bos terugkeert en weer zijn opwachting maakt, wordt het andermaal in zijn bestaan bedreigd door een nieuw ontbossingsoffensief dat ditmaal, paradoxalerwijze, door “natuurbeschermingsorganisaties” wordt ontketend om het landschap in een “sprinkhaanreservaat”, een immense zandverstuiving, een soort woestijnlandschap te transformeren. De boom wordt in de ban gedaan. Als we de natuur “laten zijn”, keert het oorspronkelijke landschap in de vorm van loofbos vanzelf weer terug. Dit gebaar of antwoord van de natuur zou als voornaamste criterium voor landschapsbeleid moeten gelden. Er huist echter in de mens een onuitroeibare neiging tot ingrijpen, die zich laat inspireren door de gedachte dat we landschapstypen tegen elkaar zouden moeten inruilen of uitspelen, en dat natuurbeheer een functie van modes in het subsidiebeleid zou moeten zijn. Alsof we van tweeduizend jaar geschiedenis niets leren en de natuur zelf geen recht van spreken zou hebben waar het landschapsinrichting betreft. De betrokken natuurorganisaties maakten echter een misrekening, ze verzuimden te beseffen dat er ook mensen rondwaren in en gebruik maken van het betreffende bos. Deze menselijke “omwonenden” zijn inmiddels met succes in verzet gekomen. Vooralsnog hebben de bosverdelgers met hun rupsbanden en gemotoriseerde boomzagen de aftocht moeten blazen en kan de natuur in alle rust en stilte weer bezit gaan nemen van de geruimde plekken.

- Bouwer, K. (2003) *Een notabel domein. De Geschiedenis van het Nederrijkswald*. Utrecht: Matrijs.
 Darwin Ch. (1881) *The formation of vegetable mould through the action of worms, with observations on their habits*. London: Murray.
 Goethe J.W. (1832/1971) *Faust, der Tragödie II*. Stuttgart: Reclam.
 Henig R.M. (2000) *The monk in the garden. The lost and found genius of Gregor Mendel, the father of genetics*. Boston / New York: Houghton Mifflin.
 Mawer S. (1998) *Mendel's dwarf*. Harmondsworth: Penguin books.
 Sigmund S. (1932/1940) Die Zerlegung der psychischen Persönlichkeit. In: *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. G.W. XV. London: Imago.
The Lotus Sutra (1993) Transl. B. Watson. New York: Columbia University Press.
 Zwart H. (2010) *De Waarheid op de wand. Psychoanalyse van het weten*. Nijmegen: Vantilt.